

L'«ENCICLOPÈDIA DE MENORCA»

MIRALL DE L'ILLA

Carles Santana

Tot bullia llavors, era el temps de la transició i el país sencer va revisar. Les escoles reclamaven que es revisessin els temaris. La història, l'art, les ciències havien de ser explicades d'una altra manera. Serien explicades des d'aquí i en la llengua d'aquí. A Menorca no van trigar a entendre-ho i van anar per feina. L'embrió de l'*Enciclopèdia de Menorca* començava a desenvolupar-se. La que llavors era filial menorquina de l'Obra Cultural Balear va encomanar la tasca de coordinació a Josep Miquel Vidal, qui ja havia treballat amb Enciclopèdia Catalana i d'altres editorials. Aviat van començar les dificultats econòmiques, l'obra plantejada tenia un cost molt superior al que l'entitat podia afrontar. Calia repensar-la. Així, de llibre de consulta escolar va passar a obra de consulta per al professorat i el format es va adaptar als nous requeriments amb un invent de l'època: els lliuraments per fascicles. El primer fascicle, aparegut el 1979, va tenir com a tema la climatologia menorquina, un tema ben important per a la interpretació d'aquesta illa humida i escombrada per la tramuntana. Més tard, amb la consolidació de l'obra, van venir els suports definitius de les joves administracions democràtiques, el Consell Insular, alguns ajuntaments i en algunes ocasions el Govern de les Illes Balears es van adonar de la importància de l'*Enciclopèdia*, del que representava en aquell moment i el que podia arribar a representar amb els anys. Però, sobretot, les subscripcions, que van superar el miler, van donar el suport econòmic necessari per mantenir l'impuls inicial.

■ ESTUDIAR I DESCOBRIR MENORCA

Així es va fixar l'objectiu de l'*Enciclopèdia*, es tractava i es tracta encara ara, de recollir tots els coneixements existents sobre l'illa en els diferents àmbits del saber. Josep Pla va definir Menorca com el «ter-

**«L'OBJECTIU DE
L'ENCICLOPÈDIA ERA,
I ÉS, RECOLLIR TOTS ELS
CONEIXEMENTS EXISTENTS
SOBRE L'ILLA EN ELS
DIFERENTS ÀMBITS DEL
CONEIXEMENT»**

ritori més estudiat de tots els que conec, atesa la seva extensió i el seu pes demogràfic». I la definició de l'empordanès ens dona només una idea de la magnitud de l'obra plantejada. Una vertadera obra il·lustrada entre els segles xx i xxi, amb un tret diferencial: el nombre d'autors. Fins l'any 2004 n'havien estat cinquanta-nou els autors que havien escrit parts de l'*Enciclopèdia* i al voltant d'una cinquantena més participarien en els volums restants. Sembla que l'apreciació de Josep Pla és vigent a hores d'ara i segurament va fer curt, perquè en les darreres dècades s'ha investigat més que en tota la història de l'illa. Les noves fornades d'investigadors, que quan va començar a caminar aquesta obra tot just estaven en col·legis de primària, han enriquit l'*Enciclopèdia* de nous coneixements i punts de vista.

L'*Enciclopèdia* ha significat, efectivament, un flux d'informació entre els investigadors de l'illa, però també entre els investigadors de l'illa amb els de la resta del món, la qual cosa és especialment important en un context insular. L'obertura al món és un exercici necessari quan algú es disposa a posar negre sobre blanc els coneixements que s'han assolit sobre qualsevol tema. Quan es tracta d'una illa (i no totes les illes estan enmig del mar) l'exercici és imprescindible.

Amb l'*Enciclopèdia*, Menorca s'explica als menorquins. Més enllà del públic escolar per qui s'havia pensat inicialment, Menorca s'explica a estudiants de batxillerat o de primers cursos d'universitat. O a un públic generalista amb un interès especial per aprofundir en la realitat que l'envolta. Potser sí, que el format d'enciclopèdia en volums de paper relligat ha quedat parcialment superat per les noves tecnologies, però el fet que la identitat d'un poble queda reforçada amb una obra com aquesta és innegable. A més a més, amb l'*Enciclopèdia*, Menorca s'explica al món. Aquests

**«L'«ENCICLOPÈDIA DE
MENORCA» ÉS L'OBRA DE
TOTA UNA SOCIETAT QUE
HI HA DIPOSITAT, COM QUI
DESA UN OBJECTE VALUÓS,
EL SEU LLEGAT COM A
POBLE»**

JOSEP MIQUEL VIDAL

Coordinador de l'Enciclopèdia de Menorca

«A MENORCA, L'INVESTIGADOR POT TENIR LA IL·LUSIÓ D'ARRIBAR A SABER-HO TOT D'UN DETERMINAT ASPECTE DE LES CIÈNCIES NATURALS O SOCIALS»

Sostres alts i parets blanques. Tot Menorca escrita en llibres que s'arrangen a les parets i persones treballant a la seu de l'Institut Menorquí d'Estudis. L'aire acadèmic de la seu del carrer des Castell embolcalla la trobada amb Josep Miquel Vidal. Ja al seu despatx, iniciem una conversa sobre l'Enciclopèdia de Menorca, d'on ve i quina és la vocació d'aquesta eina.

Què va dur un físic a coordinar una obra com l'Enciclopèdia de Menorca?

Doncs que sempre m'ha agradat fer llibres i estava en contacte amb editorials. Sóc una persona a qui li agrada la física però també fer llibres. Quan va sortir aquesta oportunitat, prest farà trenta anys, vaig canviar la física per l'activitat editorial, quant a feina.

I ja venia d'una experiència laboral prèvia...

Sí, quan érem estudiants a Barcelona, tothom havia fet feina a editorials. A l'enciclopèdia Salvat i a Enciclopèdia Catalana, bàsicament. I després a Planeta. Totes aquestes editorials pagaven estudiants que es guanyaven uns diners. I els llicenciats també, perquè els sous no eren prou alts. Jo havia redactat articles per totes tres editorials.

Moltes vegades s'ha parlat de la manera com ha crescut el nombre d'investigadors a l'illa en els darrers anys... Estem en un moment dolç de la recerca a Menorca?

Sí, jo crec que sí. Ho ha de dir la història, però crec que estem en un moment que, pel que fa a la història de la ciència, es produeix cada cert temps. Respecte a Menorca, no fa falta tenir més dades, quan mires la quantitat de gent que hi ha treballant veus que les coses han canviat. A principi del segle xx hi havia uns grans noms, n'hi havia pocs i tothom els coneixia. Ara es coneixen menys, però no perquè siguin més flacs, ni molt manco, sinó perquè n'hi ha molts més. Justament al contrari, ara són més professionals que no en aquell temps. A principi del segle xx, va ser un altre moment dolç per a la investigació a Menorca, comparant-lo amb la resta del país i de les Illes. En aquell moment hi havia uns especialistes en cada tema. Ara hi ha equips. Aquest és un moment dolç perquè hi ha

molta gent en cada equip. Ara hi ha el concepte de la multidisciplinarietat, en aquell moment no existia. En aquell moment hi havia un altre tipus de feina a fer. Els ictiòlegs havien de classificar peixos, prou maldecaps tenien per haver d'estudiar en quins hàbitats vivien. Tot ha canviat, però aquest és un altre moment dolç, diferent dels anteriors.

Diu que ara els investigadors són més professionals. Els de començament del segle xx s'hi dedicaven de manera parcial, eren investigadors *amateurs*?

No completament, hi va haver gent que serien el més semblant a un professional actual com en Rodríguez-Femenias o en Castaños. Sí que van ser, però, molt autodidactes. Avui dia tothom fa congressos, tothom té Internet. Rodríguez-Femenias va ser conegut a tot Europa malgrat ser un autodidacta. Cadascú tenia la seua dèria, que en general era identificar espècies. Només en Castaños va voler fer un laboratori d'hidrobiologia per estudiar s'Albufera.

Sembla que hi ha un gir cap a la professionalització...

Depèn del que entenguis per professional. El que no hi ha és gent que vagi per lliure. No hi ha el personatge que amb quatre llibres faci investigació. Avui han d'estar en contacte amb tothom.

Creu que continua vigent l'afirmació de Josep Pla que deia que Menorca era la terra, de les que ell coneixia, més estudiada atesa la seua extensió i el seu pes demogràfic?

Supòs que sí. De tota manera caldria matisar. Teòricament hauria de ser Mallorca, com que tenen la universitat... No és el mateix, en aquell temps les universitats no eren centres d'investigació com els coneixem ara. Avui per avui hi ha la investigació de les universitats. Però, fins i tot les que estan en el continent, com la de Girona, no crec que estiguin tan centrades en el territori com la Universitat de Mallorca.

Una de les explicacions de la proliferació d'investigadors a Menorca ha estat la il·lusió que poden patir els que tracten un territori ben limitat com és una illa de

© Carles Santana

poder abastar tot el coneixement sobre un determinat grup...

Sí, sembla que tot sigui més fàcil de controlar per allò que es pot reduir a entrades i sortides. Influeix tenir un territori limitat. Al continent te'n pots anar cada cop més enfora, aquí tens uns límits. És un laboratori, com una caixa tancada i l'investigador pot tenir aquesta il·lusió d'arribar a saber-ho tot d'un determinat aspecte de les ciències naturals o socials.

Permeti'm que parlem sobre el vessant social de l'*Enciclopèdia*. Quin tipus de societat genera una obra com aquesta?

La societat menorquina de finals dels anys setanta. L'època va generar mil i una activitats. En aquell moment tot eren iniciatives. Josep M. Camarasa em va fer notar que en aquells anys va produir-se una gran agitació social, segurament com a reflex tardà del que va passar l'any 1968. Hi van sortir publicacions, es va investigar, es va divulgar d'una manera intensa. Va passar durant la transició. D'aquestes iniciatives n'hi va haver que van durar més i d'altres que van durar menys. Tenia un company que feia col·lecció de números zero de revistes i se'n va cansar quan en tenia un munt. Després d'una època de tancament va venir un esclat. A més vam descobrir que hi havia uns precedents. Ja que teníem un cos d'investigació havíem d'aprofitar-lo i reunir-lo en un llibre.

«INFLUEIX TENIR UN TERRITORI LIMITAT. AL CONTINENT TE'N POTS ANAR CADA COP MÉS ENFORA, AQUÍ TENS UNS LÍMITS»

Si no existís l'*Enciclopèdia de Menorca*, es podria iniciar una obra com aquesta actualment?

Jo crec que no. Seria molt difícil. Si no fos que l'iniciàs l'administració. En principi no va ser així, per sort. Es va començar amb un gran nombre de subscriptors, però no suficients i es van anar donant de baixa. Jo sempre dic que el finançament de l'*Enciclopèdia de Menorca* és una tercera part de subscriptors, una tercera part de l'administració i la darrera part són vendes soltes de gent que ve a l'estiu i compra un volum que li interessa, ja que són temàtics. Però d'entrada l'administració hi va posar molt poc i ara n'hauria de posar més.

Quina és la repercussió de l'*Enciclopèdia de Menorca* a la societat?

Darrerament no ho he comprovat, però sempre m'havien impressionat les cues d'alumnes en les biblioteques dels instituts fotocopiant l'*Enciclopèdia*. No sé

si encara passa, perquè cada cop el professorat ve més de fora i no coneix l'obra. Segurament fa falta una campanya. Al carrer sí que se n'ha perdut un poc el ressò respecte al principi. Ara estem pels 900 subscriptors (que ja voldrien a Barcelona tenir aquestes vendes de llibres cars), però és que al principi n'eren més de 1.200. I no hi veig recan-

vi generacional. Els subscriptors comencen a ser grans i no veig que es regenerin. Els joves, si no són investigadors, no s'hi subscriuen. Ara, els investigadors sí que la coneixen.

Aviat farà trenta anys que es va iniciar aquesta obra i tot sembla indicar que està a punt d'acabar-se.

No t'ho puc assegurar, perquè sembla que falten pocs volums, però es pot allargar.

I un cop acabada, quin és el futur?

Internet. Però això és car i necessitem la col·laboració institucional. Hem de prendre moltes decisions encara. Hi ha el projecte de fer una fundació per tirar endavant la gestió de l'*Enciclopèdia*, participada per autors i administració.

Tot desfent el camí d'entrada els llibres dels prestatges es revelen com a bocins d'una illa que vol ser entesa des de fa molts anys. ☺

C. S.

volums són a hores d'ara carta de presentació d'una illa i d'una societat. De local a universal, quan s'explica la intenció universalista de l'*Enciclopèdia* és difícil estar-se d'esmentar Ernest Mayr, un dels evolucionistes més reconeguts, qui per il·lustrar alguns aspectes de la teoria evolutiva va fer servir les poblacions de sargantana gimnèsica (*Podarcis lilfordii*) dels illots de Menorca i Mallorca al mateix temps que els famosos pinsans de les illes Galápagos en què s'inspirà Darwin.

L'any 2004 l'*Enciclopèdia* feia vint-i-cinc anys. En aquest moment Josep Miquel Vidal, coordinador i veritable pal de paller de l'obra, la definia en el pregó

«POTSER EL FORMAT D'ENCICLOPÈDIA EN VOLUMS DE PAPER REL·LIGAT HA QUEDAT PARCIALMENT SUPERAT PER LES NOVES TECNOLOGIES, PERÒ EL FET QUE LA IDENTITAT D'UN POBLE QUEDA REFORÇADA AMB UNA OBRA COM AQUESTA ÉS INNEGABLE»

L'existència de l'*Enciclopèdia* ha permès cobrir buits bibliogràfics, alguns de paradoxals, com ara el volum destinat als peixos, grup faunístic amb escassa tradició bibliogràfica a l'illa.

de Sant Antoni com una obra fruit de la voluntat del poble menorquí i reflex de la societat d'aquesta illa. Resultat del moment de la transició, en què semblava que tot era possible i facilitada per un seguit de circumstàncies que es van aplegar en un moment sobre l'illa. D'entrada, l'existència d'un cos de coneixements previs (ja ho deia en Pla), però també el fet insular hi ajudà. La il·lusió de les limitacions del territori pot menar l'investigador a pensar que podrà abastar la totalitat dels coneixements sobre un tema en l'àmbit territorial de l'illa.

Més enllà de les claus de l'èxit, l'existència de l'*Enciclopèdia* ha permès cobrir buits bibliogràfics, alguns de paradoxals, com ara el volum destinat als peixos, grup faunístic amb escassa tradició bibliogràfica a l'illa. I encara més, aquesta obra ha permès fixar el lèxic sobre determinats temes, així com la toponímia i l'onomàstica.

Dotze volums publicats fins avui, al voltant de la història, la literatura, l'art, l'arquitectura, l'economia, l'antropologia, la geologia, la geografia i la biologia circumscrits a l'àmbit de l'illa de Menorca. Per sobre de la dada del nombre d'autors (al voltant del centenar, que amb altres col·laboradors i fotògrafs superen els dos-cents) que hi han participat, l'*Enciclopèdia de Menorca* és l'obra de tota una societat que hi ha dipositat, com qui desa un objecte valuós, el seu llegat com a poble.

El camí ha estat llarg, però aviat l'*Enciclopèdia de Menorca* serà una obra finalitzada, per bé que se'n preveuen actualitzacions que ja no tindran el suport del paper, sinó de les tecnologies i Internet. Amb l'*Enciclopèdia*, Menorca reivindica el seu lloc d'excepció en un país on sovint hem fet tard per estudiar-nos. ☺

BIBLIOGRAFIA

VIDAL HERNÁNDEZ, J. M. (dir.), des de 1979 en vies de publicació. S'han publicat 12 volums. *Enciclopèdia de Menorca*. Obra Cultural de Menorca. Maó.

Carles Santana. Biòleg, gestor ambiental.